

leri doğuda olmak üzere kibleleri batıyı gösterecek tarzda inşa edilmiştir. V. yüzyılla birlikte bu plan, kiliselerin girişleri batıda ve çoğunlukla yarım daire şeklindeki "altar" denilen çıkıntılı kısımları doğuda olacak şekilde düzenlenmiştir. Buna rağmen altların doğuda bulunması, ibadet eden her hristiyanın yüzünü doğuya döndürmüş olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü modern uygulamaya göre bir kilisede bulunan oturaklar ibadete katılanların farklı yönlere dönecekleri şekilde yerleştirilebilmektedir.

Mânevî bir sebebe bağlı olmamakla birlikte daha sonraki dönemlerde kiliselerin doğuya döndürülmesine eskatolojik bir anlam da yüklenmiştir. İsa'nın tekrar doğuşunun doğudan olacağı Matta İncili'nde ifade edildiğinden (24/27) hristiyanlar ibadetlerinde doğuya dönmüşlerdir. İlk bazilikalarda yarım daire şeklindeki çıkıntılı kısımda bulunan ve "insanoğlunun işareti" sayılan geniş bir haç dualarda odak noktası olmuştur.

Modern insanın belirli bir tarafa yönelme sembolizmini zayıf bulabileceği, ayrıca yer darlığı sebebiyle şehirlerde geleneğe uygun kilise inşa etmenin zorluğu dikkate alınarak son zamanlarda kiliselerin pusulasız inşa edilmesi âdet olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Lesêtre, "Orient", *DB*, IV/II, s. 1866; J. Soustelle, "Les religions du Mexique", *Histoire de religions* (ed. M. Brillant), Paris, ts., V, 48; Shmuel Himelstein, "Mizrah", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (ed. Zwi Werblowsky – G. Wigoder), Oxford 1997, s. 474; Elif Keser, *Tur Abdin: Süryani Ortodoks Dini Mimarisi*, İstanbul 2002, s. 97, 119; A. Bride, "Eglises", *Catholicisme*, III, 1443-1444; B. S. Childs, "Orientation", *IDB*, III, 608-609; C. Vogel, "Orientation of Churches", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, X, 766-767; L. Lévy, "Eglise", *ÉUn.*, V, 990; M. Eliade – L. E. Sullivan, "Orientation", *ER*, XI, 105-108; J. P. Brereton, "Sacred Space", a.e., XII, 526-535.

AHMET GÜÇ

İslâm'da Kible. Diğer semavî dinlerdeki gibi İslâm inancına göre de Allah mekândan münezze olmakla birlikte özellikle sembolik birtakım bedenî hareketlerin söz konusu olduğu bazı ibadetlerde yön tasavvuru, ibadetin belli bir yöne dönmek suretiyle ifası, gerek ibadet disiplini gerekse kişinin mânevî bir merkezle bütünleşmesi açısından gerekli görülmüştür. Bu durum, insanın mutlak ve aşkın olan Allah'la içte ve mânevî planda bütünleşmesi için önemli bir vasıta olduğu gibi bu

bütünleşme ve birliğin (tevhid) dışta ve sosyal alandaki tezahürü de aynı mânevî merkeze yönelen insanların (ümme) birliğini temsil aracı olarak büyük önem taşır. Hz. Peygamber'in, "Sizden biri kibleye yöneldiği zaman Allah'a yönelmiş olur" (*Müsned*, III, 24; Ebû Dâvûd, "Şalât", 22) ve, "Kim bizim namazımızı kılar, kiblemize yönelir, kestiğimiz hayvanın etini yerse o Allah'ın ve resulünün güvencesi altındaki müslümandır; Allah'ın verdiği güvenceyi bozmayın" (Buhârî, "Şalât", 28) meâlindeki hadislerinden ilki kiblenin iç ve mânevî, diğeri de dış ve maddî alandaki işlev ve önemini ortaya koymaktadır. Son hadis ve aynı muhtevadaki diğer bazı hadisler (bk. Buhârî, a.y.), Resûl-i Ekrem'in davetini kabul eden müslümanları diğer din bağlılarından ayıran ve İslâm ümmetine mensubiyetin görünürdeki işaretleri olan belli başlı davranışları açıklamakta, namazın bir şartı ve parçası olduğu halde kiblenin ayrıca zikredilmesi de ona atfedilen önemi göstermektedir (İbn Hâcer, III, 52-53).

Her mânevî oluş temelde ferdî bir mahiyet taşır. Aynı ruhî ve mânevî temayülere sahip bulunan insanlar arasında birlik ve bütünleşme de ancak ortak maddî ve içtimâî tezahürlerle mümkün olur. Kur'an-ı Kerim'de her ümmetin yöneldiği bir kiblesi bulunduğu yapılan vurgu (el-Bakara 2/148), maddî ve mânevî alanda ortak şura bağlı bir toplumun teşekkülünde kiblenin son derece önemli rol oynadığını göstermektedir (Elmalılı, I, 533). Gerek mânevî ferdi derinlik ve olgunluk gerekse ortak toplumsal kimlik bakımından namaz ve kiblenin sahip olduğu merkezi rol sebebiyle İslâm ümmetine mensubiyet ehl-i salât veya daha yaygın olarak ehl-i kible şeklinde ifade edilmiş, din yorumları ne kadar farklı ve aşırı olursa olsun temel çerçevenin dışına çıkmadıkça bütün mezhep ve firkalar ehl-i kible olarak müslüman sayılmıştır (bk. EHL-i KIBLE).

Kur'an-ı Kerim'de kible kelimesi beş âyette yedi defa tekrarlanmakta (el-Bakara 2/142-145; Yûnus 10/87), konuyla ilgili hükümler ayrıca muhtelif âyetlerde (el-Bakara 2/115, 146-150) ve birçok hadiste (Wensinck, *el-Mu'cem*, "kbl" md.) yer almaktadır. Yûnus sûresindeki âyette kible çeşitli yorumlara göre namazda yönelecek taraf şeklindeki terim anlamıyla veya mecazen meşhid mânasında geçmekte, Bakara sûresinin 115. âyetinde doğunun da batının da Allah'a ait oldu-

ğu, hangi tarafa dönülürse dönülsün Allah'ın zâtıyla karşılaşılacağı ifade edilmektedir. Bakara sûresindeki diğer âyetler ise (142-150) kiblenin nihai olarak Kudüs'ten Kâbe istikametine çevrilişini ve bu konuda meydana gelen polemiklere verilen ilâhî cevabı konu edinmektedir. Namaz dışındaki diğer bazı ibadet ve davranışlarda kibleye dönülmesiyle ilgili fikhî ahkâm ise daha çok bu konudaki hadislere dayanır.

Kiblenin Tahvili. İslâm kaynaklarına göre Kâbe Hz. İbrâhim'den beri kible idi. Kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi üzerine yahudilerin takındığı tutumu kınanan âyetlerde (el-Bakara 2/144-146) Ehl-i kitabın gerçeği bilmekte, fakat gizlemekte olduğunun ifade edilmesi müfessirlerce bu hususun onlara gönderilen ilâhî kitaplar da da teyit edildiği şeklinde yorumlanır (Mukâtil b. Süleyman, I, 148; Taberî, II, 15, 16-17; Kurtubî, II, 151). İslâmiyet'in zuhurundan önce Hanîfler de Kâbe'ye saygı gösteriyor ve ona doğru yönelerek namaz kılıyorlardı (Cevâd Ali, III, 472-475; Shtober, V/1 [1999], s. 85-86). Putlara tapmayan ve ilk müslümanlardan olduğu bilinen Ebû Zer el-Gifârî'nin belirttiğine göre müslüman olmadan iki veya üç yıl önce namaz kılmaya başlamış, hangi tarafa döndüğü sorulduğunda da "rabbinin beni döndürdüğü tarafa" cevabını vererek (Müslim, "Fezâ'ilü's-şâhâbe", 132) belirli bir istikamet aramadığını ifade etmiş, Mekke'ye geldiğinde de Kâbe'nin yanına gidip Müslümanlığını ilân etmiştir. Hz. Peygamber'in hicretten önce on yıl boyunca kible olarak hangi tarafa yöneldiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamakta, bu hususta üç farklı rivayet zikredilmektedir. Katâde'den nakledilen rivayete göre Resûl-i Ekrem Mekke döneminde Kudüs'e yönelerek namaz kılmıştır. İbn Cüreyc, Resûlullah'ın önceleri Kâbe'ye, daha sonra Kudüs'e yönelerek namaz kıldığını kaydeder. Bu iki rivayet çerçevesinde ensarın da hicretten önce iki veya üç yıl boyunca Kudüs'e doğru namaz kıldığını belirtilir. İbn Abbas'tan nakledilen ve bu iki görüşü telif eden rivayete göre ise Hz. Peygamber Kâbe'yi önüne alarak Kudüs'e doğru namaz kılmaktaydı (İbn Sa'd, I, 243; Taberî, I, 400; II, 4, 8; Fahreddin er-Râzî, IV, 110; Kurtubî, II, 150). İbn Abbas, namazın mi'rac gecesi Kudüs'e doğru farz kıldığını kaydeder (İbn Seyyidunnâs, I, 367). Medineli müslümanlardan olup İkinci Akabe Biatı'na katılan ve Resûl-i Ekrem'e ilk biat eden Berâ b. Ma'rûr, Kâbe'ye arkasını dönmeyeceğini belirterek

Mekke'ye doğru namaz kılariken diğer müslümanlar Hz. Peygamber'in Kudüs'e yöneldiğini ileri sürerek ona uymadılar. Mekke'ye geldiklerinde Berâ durumu Resûlullah'a anlatınca böyle yapmamasını ve bulunduğu kible üzerine sabretmesini istemiş, o da Kudüs'e yönelerek namaz kılmıştır (İbn Hişâm, II, 439-440). Bununla birlikte Berâ b. Ma'rûr, hicretten bir ay kadar önce vefat edeceğini hissedince Kâbe'ye doğru defnedilmesini vasiyet etmiştir (DİA, V, 470).

Mekke dönemiyle ilgili rivayetlerin farklılığına karşılık hicretten sonra belli bir süre Kudüs'ün kible olduğu hususunda görüş birliği vardır. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde Tevrat'ta kendisi hakkında bilgi sahibi olan yahudilerin çoğunlukta bulunduğu görüncü onlarla iyi ilişkiler kurup kendisine tâbi olmalarını umarak namazda yine kutsal bir mâbedin (Mescid-i Aksâ) yer aldığı Kudüs'e yöneldi. Bu uygulamanın dayanağı konusunda Resûl-i Ekrem'in muhayyer bırakıldığı ve onun da belirtilen amaçla tercihini Kudüs yönünde kullandığı yahut bunu Allah'ın emriyle yaptığı şeklinde ulemâ arasında iki farklı yaklaşım mevcuttur. Bu iki yaklaşım, aynı zamanda Kur'an'ın sünneti neshedip etmeyeceği konusundaki görüş ayrılığının da gerekçelerinden biridir (Mukâtil b. Süleyman, I, 144; Taberî, I, 400; II, 4, 13; Nevevî, V, 9; İbn Hacer, III, 59).

Medine döneminde Kudüs'ün ne kadar süreyle kible olarak kaldığı hususuna gelince dokuz, on, on üç, on sekiz, on dokuz ay veya iki yıl gibi isnadı zayıf rivayetler (Şâmî, III, 541) bir tarafa bırakılırsa genel olarak hicretten on altı veya on yedi ay sonra kiblenin Kâbe'ye çevrildiği kabul edilir (Buhârî, "Şalât", 31, "Tefsîr", 18; Müslim, "Mesâcid", 11-12). Bu süre içinde Hz. Peygamber Kudüs'e yönelerek namaz kılmakla birlikte ilgili âyette de, "Biz senin yüzünü gökyüzüne çevirdiğini biliyoruz. Şimdi seni hoşnut olacağın kibleye döndüreceğiz" (el-Bakara 2/144) denilerek işaret edildiği üzere Kâbe'nin kible yapılmasını arzulamakta ve bu hususta bir vahiy beklemekteydi. Bu arzunun, yahudilerin, "O ve ashâbı kiblelerinin neresi olduğunu bilmiyorlardı, biz öğrettik" (Taberî, I, 400; II, 13) veya, "O bize muhalefet ediyor, ama kiblemize uyuyor" (İbn Hacer, III, 59) şeklindeki sözlerinden duyduğu üzüntüden kaynaklandığı yahut yahudilerin İslâm'a girmesinden ümidini kesmesi, Kâbe'nin Hz. İbrâhim'in kiblesi ol-

ması ve Araplar'ı İslâm'a davet için daha uygun bulması sebebiyle bunu arzuladığı kaydedilir (Kurtubî, II, 150). Âyetin devamında yer alan, "Artık yüzünüzü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Siz de -ey inananlar nerede olursanız olun yüzlerinizi ona doğru çevirin" hükmü bu dua ve beklentinin ilâhî irade tarafından onaylandığını ve kalıcı bir ilke olarak vazedildiğini bildirmekte, müteakip âyetler de Ehl-i kitap ile müslümanların kiblelerinin kesin bir şekilde ayrıldığını vurgulayarak Kâbe'ye dönme hükmünü pekiştirmektedir (el-Bakara 2/145, 148-150).

Kiblenin Kudüs'ten Kâbe yönüne çevrililişinin öğle veya ikindi namazı sırasında gerçekleştiği ve namazın iki rek'atının Kudüs'e, son iki rek'atının Mekke'ye yönelik kılındığı, yahut vahyin namaz dışında indiği ve ilk olarak ikindi namazının Kâbe'ye yönelik kılındığı şeklinde farklı rivayetler nakledilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'de öğle namazını kılariken kiblenin değiştiğine dair bir rivayet nakledilirse de Bîşr b. Berâ b. Ma'rûr'un annesini ziyarete gittiğinde Benî Selime Mescid'i'nde öğle namazı kıldığı sırada kiblenin değiştiği ve bundan dolayı da buranın Mescidü'l-kibleteyn diye anıldığı rivayeti daha sağlam kabul edilmektedir (İbn Sa'd, I, 242; Kurtubî, II, 148-149; İbn Hacer, III, 60; Şâmî, III, 538). İkindiyle ilgili rivayet de Kâbe'ye doğru tam olarak kılınan ilk namaz olarak yorumlanabilir (Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, II, 187). Bu sırada Resûl-i Ekrem ile birlikte namaz kılan bir kişinin ensardan ikindi namazını kılmakta olan bir grubun yanına geldiği ve kendilerine kiblenin değiştiğini söylemesi üzerine onların da dönerek Kâbe'ye yöneldikleri (Buhârî, "Şalât", 31), aynı durumun ertesi gün Kubâ'da sabah namazı sırasında gerçekleştiği ve kiblenin değiştiğini öğrenen müslümanların namazda Kâbe'ye döndükleri rivayet edilir (Buhârî, "Şalât", 32, "Tefsîr", 14, 16-17; Müslim, "Mesâcid", 13). Her iki yerde de kiblenin değiştiğini haber veren sahâbinin Abbâd b. Bîşr olduğu kaydedilir (İbn Hacer, I, 169; Şâmî, III, 538).

İlgili âyetlere de yansıdığı üzere kiblenin bu şekilde tahvilî yahudiler, münafıklar ve müşrikler tarafından önemli bir polemik konusu yapılmış, müslümanların kendileriyle paylaştıkları kiblenin değişmesine yahudiler tenkit ve alayla tepki göstererek, "O (peygamber) bizim kiblemizi hasetten dolayı terketti, çünkü bizim kiblemiz peygamberlerin kiblesidir.

Bizim kiblemiz üzere kalsaydı beklediğimiz peygamber olmasını umardık"; münafıklar "Doğum yerini özlediği için kiblesini değiştirdi. Bir zaman bir kible, sonra başkası, ne oluyorlar?"; müşrikler ise kendi yandaşlarına yönelik, "Dinini şaşırdı, doğru yolda olduğunuzu görerek size yöneldi, sizin dininize girebilir" şeklindeki sözlerle müslümanları tereddüde sürükleyip tahrik etmeye çalıştılar (Mukâtil b. Süleyman, I, 144-145; Taberî, I, 399-400; II, 2-3, 5, 9). Kur'an, "süfehâ (dar kafalı, beyinsiz) kimseler" olarak nitelendirdiği bu grupların giriştiği fesat ve dedikodu kampanyasını sert bir dille eleştirerek doğunun da batının da Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın dilediğini doğru yola ileteceğini, müslümanların başlı başına seçkin bir ümmet kılındığını, kible değişikliğinin de Hz. Peygamber'e içten bağlı olanlarla iki yüzölçümü ayırt etmek için yapıldığını, bu sebeple kible tahvilinin inanmayanlara ağır geleceğini bildirdi (el-Bakara 2/142-143). Bu açıklama muhaliflere bir cevap, müslümanlar için de moral kaynağı oldu. Çünkü herhangi bir yön bizzat kendinden dolayı kible olamaz. Allah kulları için bir yönü kible olarak belirlediği için o yön kible olur (Fahredden er-Râzî, IV, 18, 93). Onların, eğer Kâbe gerçek kible ise daha önce kılınan namazların geçersiz olacağı ve o durumda ölenlerin sapıklık üzere ölmüş olacağı şeklindeki iddiaları ve bazı müslümanların da zihinlerinin bu sorularla meşgul olması üzerine Bakara sûresinin 143. âyetinde müminlerin amelilerinin asla zayi edilmeyeceği belirtilerek şüpheler ortadan kaldırılmış ve inkârcılar susturulmuş oldu.

Kiblenin önce Kudüs'e, ardından Kâbe'ye çevrilmesi hem geleneksel olarak Kâbe'ye bağlı olan Arap müslümanları, hem kutsal kitaplarında Hz. Peygamber hakkında bilgi sahibi olan ve onun kendilerine muhalefetini inkârları için bahane olarak kullanmaya hazır yahudiler açısından önemli bir sınavdı. Nitekim bu olay üzerine yukarıda işaret edilen tepkileri ve inananları tereddüde sevkedecek tavırlarıyla münafıklar inkârlarını açığa vurmuşlar, yahudiler ve müşrikler de küfürlerinde ısrar etmişlerdir (a.g.e., IV, 104-105). Hicret sonrasında Medine'de siyasî ve hukukî kimliğiyle oluşan yeni İslâm toplumunun sağlam temellere dayanması açısından dinî mensubiyetin en esaslı tezahürlerinin başında gelen kible konusu son derece önemli bir işlev gördü. Bu suretle İslâm toplumuna gönülden bağlı olanlarla olmayanlar kesin şekilde ortaya çıkarak

saflar iyice belirgin hale geldi, kiblenin tahvilıyla ilgili son âyette de (el-Bakara 2/150) işaret edildiği üzere inkâr ehlinin kible konusunda müslümanlar aleyhine ileri sürebilecekleri tutarlı bir gerekçeleri kalmadı. Böylece "Allah'ın evi" (beytullah) diye nitelenen Kâbe, Allah'ın huzurunda duruşun ve O'na yönelişin en derin ve somut ifadesi sayılan namaz başta olmak üzere çeşitli ibadet ve davranışlarda yönelinen, bu bakımdan İslâm ümmetinin birliğinin en önemli tezahür ve sembolü olarak nihâî kible yapılmıştır.

Fıkhi Hükümler. İster farz ister nâfile olsun namaz kılarken kibleye yönelmek (istikbâl-i kible) namazın geçerlilik şartlarından biri olup bazı zorunluluk ve ruhsat halleri dışında bu şarta uyulmazsa namaz sahih olmaz (aş. bk.). Dört mezhebe göre de Mescid-i Harâm'da namaz kılan kimsenin yüzünü ve yönünü bizzat Kâbe binasına çevirmesi şarttır. Bu sebeple Mescid-i Harâm'da cemaatle namaz kılınırken saflar Kâbe'yi çevreler; düz bir saf oluşması halinde Kâbe hizasında olmayanların namazı geçersizdir. Hicr'in Kâbe'den olup olmadığı konusundaki görüş ayrılığına bağlı olarak Hanefiler, Mâlikîler'in çoğunluğu ve Şâfiî mezhebinde sahih kabul edilen görüş sadece Hicr'e yönelmeyi yeterli bulmazken Hanbelîler, bazı Mâlikî âlimleri ve Şâfiî mezhebinde bir görüşe göre sadece Hicr'e yönelerek kılınan namaz da geçerlidir. Kâbe'den uzakta olan kimse için ise Kâbe'nin bizzat kendisine değil bulunduğu tarafa yönelmesi yeterlidir. Fakihler, bu yönelemede küçük kaymaları kiblede sapma telakki etmemekte ve genel olarak Kâbe'nin bulunduğu noktadan 45 dereceye kadar sağa ve sola sapmalar bu çerçevede düşünülmektedir. Ayrıca kible olarak Kâbe'nin yeri esas teşkil ettiğinden binanın alt ve üst istikametleri de kible sayılır (Kâbe'nin içinde veya üstünde kılınacak namazlarda kible için bk. KÂBE).

Kâbe'ye uzak bölgelerde kiblenin nasıl tayin edileceği hususu öteden beri fakihleri fazlasıyla meşgul etmiş bir konudur. Müslümanların namaz kılacağı cami ve mescidlerin kiblesi hakkında ilâve bir araştırma yapmaya gerek kalmaksızın onların kiblelerine tâbi olmak yeterli sayılır. Bunun dışında yön tayiniyle ilgili bilgi ve tecrübelerden hareketle araştırma yapılarak kible tesbit edilir. Bu konuda zann-ı gâlib yeterli olup bizzat Kâbe'ye isabet zorunluluğu yoktur. Yabancı bir ülke veya şehirde bulunan kimse kible isti-

kametini bilmiyorsa öncelikle o yöre halkından kimselere sorarak ona göre hareket eder. Doğru söyledikleri hususunda ağırlıklı kanaate ulaşılmadıkça bu konuda şahitlikleri geçerli sayılmayan kâfir, fâsık ve çocukların verdiği habere itibar edilmez. Ayrıca yanında soracak kimse yoksa kapı çalıp sorması da gerekmez. Soracak kimse bulunmaması halinde pusula, yıldızlar, güneş ve ay gibi işaretlerden hareketle gerekli araştırmayı yapar ve kible olduğuna kanaat getirdiği tarafa yönelerek namaz kılar. Kible yönünü tesbit ehliyeti dinî bilgiyle değil çeşitli araç ve gereçler yahut tabii işaretlerle yön tayini konusunda bilgi sahibi olmakla elde edilir. Fukaha bu hususta bilgi ve yetenek sahibi olan kimsenin dinî konularda müctehid gibi başkalarının kanaatine uymasının, yani başkasını taklit etmesinin câiz olmadığını belirtir. Kible tesbiti hususunda bilgi sahibi olmayanların ise başkasına uymaları gerekir. Uymadan kendi arzusuna göre kılması halinde Hanefî ve Mâlikîler'e göre hatalı olduğu bilinmedikçe namazı geçerlidir. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise kibleye isabet etse bile namazı yeniden kılması gerekir.

Bir kimse, kendi araştırma ve görüşüne göre kible belirleyip ona göre namaz kıldıktan sonra kibleyi kesin olarak bilen birisi doğru yönü haber verecek veya kendi ihtihadiyle hata ettiğini anlayıp görüş değiştirecek olursa Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre namaz tamamlanmışsa iade etmez, ancak yeni kılacağı namazı ikinci yöne doğru eda eder. Namaz sırasında haber verilmiş veya kanaati değişmişse o tarafa dönerek namazını tamamlar. Mâlikîler'e göre namaz sırasında görüşü değişmişse namazı keserek yeniden kılması gerekir. Namazı tamamlanmışsa iade etmesi gerekli değilse de menduptur. Kible konusunda herhangi bir şüphe duymadan ve araştırmaya gerek görmeden namaz kılan kimse daha sonra hata ettiğini anlarsa Hanefî ve Mâlikîler'e göre henüz tamamlanmışsa namazı bozular. Hanbelîler'e ve Şâfiî mezhebinde bir görüşe göre ise bununla bir önceki durum arasında fark yoktur. Şâfiî mezhebinde kuvvetli görüş namazın iade edileceği yönündedir.

Kible tayini konusunda farklı görüşlere sahip iki kişi birbirine imamlık yapamaz. Çünkü her biri diğerinin hatalı olduğu kanaatinde. Bu hüküm dört mezhep fakihlerinin genel görüşü olup Ebû Sevr ve İbn Kudâme gibi bazı âlimler, her birinin

diğerinin namazının geçerli olduğuna inanması sebebiyle ona uyabileceği görüşündedir. Yön konusunda ittifak olup da sağa veya sola hafif dönme hususunda farklı kanaat bulunması uymaya engel değildir. Hanefîler'e göre imama uyan kimse namaz sırasında farklı bir kanaate varırsa o tarafa dönemez; zira kasten imama uymadığı için cemaatle namazı bozular. İmama uyararak namazı tamamlaması halinde de kendince kible sayılmayan bir tarafa yönelerek kıldığı için namazı geçersiz olduğundan daha sonra namazı yeniden kılması gerekir. Diğer üç mezhebe göre ise imamdan ayrılmaya niyet ederek namazını ayrı olarak tamamlar.

Kible tesbiti konusunda bilgi sahibi olan bir kişi havanın bulutlu veya karanlık olması, bulunduğu yerden dışarı çıkamaması yahut belirtilerin çelişmesi sebebiyle değerlendirmesinde kesin bir sonuca varamaması durumunda gönlünün yattığı tarafa yönelerek namazını kılar.

Kâbe'ye yönelmenin nasıl gerçekleşeceği hususunda fakihler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefî ve Şâfiîler'e göre bunda esas yüz değil göğsün kible yönüne dönük olmasıdır. Mâlikî ve Hanbelîler'e göre ise ayakların o tarafa yönelmesi esastır. Yüzün kibleye yönelik olması dört mezhebe göre de sünnet olup terki mekruhtur. Bu hükümler ayakta ve oturarak namaz kılanlar için söz konusudur. Hastalık vb. sebeplerle sırt üstü veya yan yatılarak namaz kılmak zorunda olanların güçleri yetiyorsa yüzlerini kible tarafına çevirmeleri gerekir.

Dört mezhep imamı hasta, bağı gibi fizikî bir engeli olan kimsenin kibleye dönmemesi halinde kolayına gelecek şekilde namaz kılacağı hususunda görüş birliği içindedir. Şâfiîler ile Hanefî mezhebinden Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, kible şartının ancak o kişiyi kibleye yöneltecek birinin bulunmaması halinde düşeceğini belirtirler. Kibleye yönelmeye düşman veya yırtıcı hayvan korkusu, sel ve yangın gibi dinî bakımdan geçerli sayılan bir engel varsa kişi yönelebildiği tarafa doğru ve gerekirse ima ile namaz kılar. Ayrıca çeşitli mezheplere göre kâfile arkadaşlarından geri kalma endişesi, bineğinden inmesi halinde malının çalınması veya elbisesinin çamura bulanması, yahut yalnız başına kalma veya kendi kendine tekrar binememe korkusu da geçerli bir özür sayılmıştır. Bu çerçevede günümüzdeki nakil vasıtalarıyla yolculuk sırasında da bu şekilde namaz kılınabileceği açık-

tır. Ancak mümkünse mola sırasında kılmak daha uygundur. Dört mezhebe göre imkân dahilinde olması sebebiyle gemide farz namaz kılan kimsenin bütün namaz boyunca kibleye yönelmesi gerekir. Gemi döndükçe namaz kılan kimse de yönünü kibleye doğru sabit tutmak için döner.

Hz. Peygamber'in uygulamasından hareketle fakihler, yolculuk sırasında herhangi bir özür bulunmasa da binek üzerinde kibleden başka tarafa yönelerek ima ile nâfile namaz (farz dışındaki sünnetler ve vitir dahil) kılınabileceği hususunda görüş birliği içindedir. Şâfiîler ve bazı Hanbelîler, yaya yolcuların da kibleye yönelerek başladıktan sonra bu şekilde nâfile namaz kılacaklarını belirtirler. Ayrıca diğer üç mezhebin aksine Mâlikîler, ancak namazın kısa şekliyle kılınabileceği (kasr) bir yolculukta bunun yapılabileceği görüşündedir.

Kibleye yönelmek namaz dışında diğer bazı ibadetler veya ibadet anlamı taşıyan davranışlarda da söz konusudur. Hatta bazı âlimler bunu, "Aksine delil bulunmadıkça her taatte kibleye dönülür" şeklinde bir kural olarak ifade etmişlerdir (Şemseddin İbn Müflih, I, 152). Hz. Peygamber'in ve sahâbenin uygulamaları ile tavsiyelerinden hareketle ezan, ikâmet, dua, abdest, teyemmüm, Kur'an okuma, zemzem suyu içme, uyuma, hayvan kesme sırasında kibleye yönelme ve ayrıca ölmek üzere olan kimseyi kibleye doğru çevirmek ve ölüyü kibleye yönelik olarak gömmek müstehap kabul edilmiştir. Gerek namazla ilgisi gerekse başlı başına dinî bir sembol olması sebebiyle ezan sırasında kibleye yönelmek özellikle önem taşımakta, bu sırada kibleye yönelmemek mütevâtir sünneti terkten dolayı mekruh kabul edilmektedir. Ancak sesin daha iyi duyulabilmesi için belli durumlarda sağa sola yönelmek veya minarede dönmek meşrû sayılmıştır.

Açık arazide tuvalet ihtiyacı giderilirken kibleye ön veya arkanın dönülmesini fakihlerin çoğunluğunun câiz görmemesi, İmam Mâlikî ve Şâfiî'nin kapalı mekânda bulunulduğunda, Ahmed b. Hanbelî'nin ise iki durumda da câiz görmesi, bu konuda birbirleriyle çelişen hadis rivayetlerinin birbirini dışlamadığını (Buhârî, "Vuđû", 14; Müslim, "Tahâret", 57, 59-60, 62; İbn Mâce, "Tahâret", 17-18) ve bunlarla ilgili yorumların farklılığından kaynaklanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

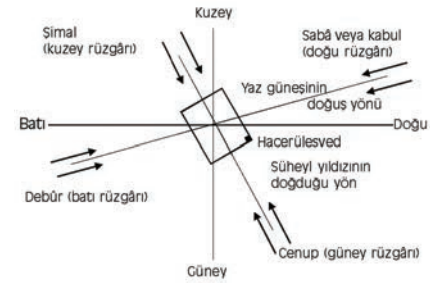
Wensinck, *el-Mu'cem*, "kbl" md.; a.mlf., "Kibla", *EP* (İng.), V, 82-83; *Müsned*, III, 24; Buhârî, "Şalât", 28, 31-32, "Tefsir", 14, 16-18, "Vuđû", 14; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 132, "Mesâcid", 11-13, "Tahâret", 57, 59-60, 62; Ebü Dâvûd, "Şalât", 22; İbn Mâce, "Tahâret", 17-18; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân* (nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979, I, 143-149; İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 439-440; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 241-243; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), I, 399-403; II, 2-21; Kâsânî, *Bedâ'i'*, I, 107-110, 117-121; Fahreddin er-Râzî, *Mefâihü'l-gayb*, IV, 18-19, 90-140; XVII, 147-148; İbn Kudâme, *el-Muğni* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki - Abdülfettâh M. el-Hulvi), Kahire 1412/1992, II, 92-121; Abdülkerim b. Muhammed er-Râfîi, *el-'Aziz şerhu'l-Veciz* (nşr. Ali M. Muavvaz - Âdil Ahmed Abdümevcûd), Beyrut 1417/1997, I, 428-459; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 79-83, 148-163; VIII, 371; Nevevî, *Şerhu Müslim*, V, 8-11; Karâfî, *ez-Zahire* (nşr. Saïd Arâb), Beyrut 1994, II, 113-134; İbn Seyyidünâs, *'Uyûnü'l-eşer* (nşr. Muhammed el-İdû'l-Hatrâvî - Muhyiddin Müstû), Medine 1413/1992, I, 363-372; Şemseddin İbn Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'* (nşr. Abdüssestâr Ahmed Ferrâc), Beyrut 1405/1985, I, 152, 380-389; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), I, 166-170; III, 52-64; XVII, 24-27; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, III, 537-544; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 142-147; Buhûfî, *Keşşâfü'l-kınâ'* (nşr. M. Emîn ed-Dannâvî), Beyrut 1417/1997, I, 281-291; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Kahire 1328, I, 222-230; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, II, 185-193; a.mlf., *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1403/1983, I, 150-158; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), I, 427-436; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 477, 521-540; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, III, 472-475; J. Burton, *The Sources of Islamic Law*, Edinburgh 1990, s. 173-183; S. M. Zwemer, "Return to the Old Qibla", *MW*, XXVII (1968), s. 13-19; Akbar Masih, "Quibla and Namaz", *The Bulletin*, I/3, Hyderabad 1978, s. 14-23; Bill A. Musk, "Muslim Qiblah Orientation: Toward and Beyond Mecca", a.e., IX/1-2 (1986), s. 36-53; Shimon Shtober, "Lâ Yajüz an Yakûn fi al-'Âlam li-İllâhî Qiblatayn: Judeo-Islamic Polemics Concerning the Qibla (625-1010)", *Medieval Encounters*, V/1, Leiden 1999, s. 85-98; "İstikbâl", *Mo.F*, IV, 61-77; Ahmet Önkâl, "Berâ b. Ma'rûr", *DİA*, V, 470.

▲ AHMET ÖZEL

Kible Tayini. Namaz kılarken Kâbe'ye yönelmek farz olduğundan kiblenin tayini büyük önem taşır. Bu sebeple İslâm astronomlarının çoğu konu üzerinde çalışmış, hazırlanan zic, usturlâb ve rubu' tahtalarına kible cetvelleri eklenmiştir. Kible tayini genelde pratik ve bilimsel metotlarla olmak üzere ikiye ayrılır.

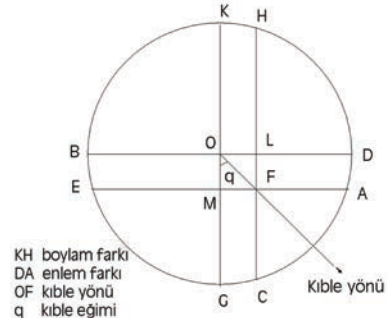
1. Pratik Metotlarla Kible Tayini. Kaynaklarda güneş, yıldızlar ve rüzgâr yardımıyla kiblenin nasıl bulunacağına dair çeşitli bilgiler yer almakta ve bunların geleneksel-folklorik nitelikte olduğu görülmektedir. Astronomi kitaplarından çok dua mecmualarıyla tarihî ve coğrafi eser-

lerde rastlanan bu bilgiler genellikle gündüzleri güneşin doğuşu veya batışıyla, geceleri ise bazı yıldızların bulunduğu noktalarla ilgilidir. Meselâ Afrika'nın kuzeybatısında geceyle gündüzün eşit olduğu günlerde güneşin doğduğu, Yemen'de kutup yıldızının bulunduğu, Suriye'de Süheyl (Canopus) yıldızının doğduğu, Irak'ta kış ortasında güneşin battığı ve Hindistan'da geceyle gündüzün eşit olduğu günlerde güneşin battığı yönler kabledir. Yine kaynaklarda yer alan bazı şekillerde de rüzgârlara göre kible tayini yapıldığı görülmektedir.

2. Bilimsel Metotlarla Kible Tayini. Bilimsel metotların en basiti Mekke merkezli haritalardan faydalanmaktır. Bir usturlâb gibi tahta üzerine çizilen bu tip haritalarda Mekke dünyanın merkezi olarak gösterilmekte ve ortasından buraya tesbit edilen hareketli bir ibre yardımıyla (döndürülmek suretiyle) istenilen yerin kiblesi kolaylıkla bulunabilmektedir.

Oldukça basit bir usul de coğrafi koordinatlar yardımıyla kible tayinidir. Önce kiblesi araştırılan yerin boylam ve enlemi belirlenir, ardından bir daire ve bu dairenin kuzey-güney (KG) ve doğu-batı (DB) çapları çizilir. Çaplar üzerinde merkezden itibaren doğruya doğru söz konusu yerle Mekke'nin boylam ve güneye doğru enlem farkları alınıp bu noktalardan çaplara paralel birer çizgi çekilir. Paralel çizgilerin kesiştiği nokta ile merkez birleştirildiğinde elde edilen doğru kibleyi gösterir.

Bu yöntem Bettâni, Ebü'l-Hasan İbn Yunus, Ali Şah el-Buhârî el-Müneccim, Ali Kuşçu ve Mîrim Çelebi gibi âlimler tarafından kullanılmıştır. Pratik metotlarla